

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

В'ячеслав Липинський та його доба / За ред. Ю.Терещенка; упор. Т.Осташко, Ю.Терещенко. – Кн.1–5. – К.: Темпора, 2010–2017

Багатотомний видавничий проект задуманий із благородною метою: привернути увагу суспільства до творчої спадщини, громадсько-політичної й наукової діяльності визначного мислителя, історика, політика, дипломата В.Липинського, дати новий поштовх до подальшого осмислення джерельних

ресурсів його інтелектуальних надбань. З ім'ям цієї людини, яку радянська пропаганда намагалася назавжди викреслити з пам'яті українців, пов'язаний державницький напрям вітчизняної історіографії та консервативно-монархічна течія у суспільно-політичній думці. Постать ученого і його спадщина крок за кроком повертаються із забуття, утверджуючись у гуманітарному просторі України. Якщо історик та учень В.Липинського – В.Кучабський не безпідставно ставив його в один ряд із Б.Хмельницьким і Т.Шевченком, то ми не помилимося, коли розширимо цей ряд іменами І.Франка, М.Грушевського, Лесі Українки, Д.Донцова та ін.

Мета пропонованого огляду цього знакового проекту, п'ятий том якого побачив світ у рік столітнього ювілею початку Української революції, полягає в тому, щоб донести до наукового співтовариства, насамперед до професійних істориків, задум і зміст видання, актуалізувати ті аспекти доробка вченого, які все ще залишаються на маргінесі дослідницької діяльності сучасних істориків, філософів, політологів, етнологів та представників інших галузей вітчизняної гуманітаристики. Таке видання стало можливим завдяки наполегливій праці Ю.Терещенка й Т.Осташко, котрі розробили концепцію й наукові принципи проекту, провели велику науково-організаційну, пошукову, дослідницьку роботу, дотримуючись кращих археографічних традицій.

Перші три випуски побачили світ 2010 р. До кн.1 (560 с.) увійшли частини двох найвизначніших праць В.Липинського: «Україна на переломі» та

«Листи до братів-хліборобів», що вважаються вершиною вітчизняної консервативної думки та державницької школи історіографії. Окрім цього, до видання включено публіцистичні твори вченого, праці соратників В.Липинського й сучасних авторів, де аналізується творча спадщина мислителя. У кн.2 (624 с.) було продовжено публікацію згаданих праць. Подано також листування В.Липинського з відомими українськими вченими, громадсько-політичними й релігійними діячами. У черговій кн.3 (796 с.) завершилася публікація монографії «Україна на переломі», натомість тривало оприлюднення розділів політико-публіцистичного трактату «Листи до братів-хліборобів». Тут розміщено також листування В.Липинського з громадсько-політичним діячем Є.Чикаленком. У кн.4 (2015 р., 824 с.) завершився друк «Листів...». Окрім того, читачі мали змогу ознайомитися з важливими політичними творами програмного характеру, які заклали ідейні засади організаційного оформлення українського консервативного руху. Подано також листи до громадсько-політичних діячів та установ в алфавітному порядку (від літери «З» до «М»), що зберігаються в колекціях Східноєвропейського дослідного інституту імені В.Липинського (СЄДІ; Філадельфія), Українського національного музею (Чикаго), Львівської національної наукової бібліотеки України імені В.Стефаника. У кн.5 (2017 р., 836 с.) публікується праця В.Липинського «Релігія і церква в історії України», а також розміщено його листи до громадсько-політичних діячів та установ за алфавітом від «Н» до «С» включно. Подаються спомини членів родини Липинських, публікуються оригінальні фотографії з колекцій СЄДІ, Музею-архіву імені Д.Антоновича УВАН у США та Меморіального музею В.Липинського, що функціонує у Затурцях на Волині, колишньому родинному маєтку.

Навіть сам перелік матеріалів, які ввійшли до п'ятитомника, засвідчує можливість додаткового введення в науковий і соціокультурний обіг найважливіших праць українського вченого й політика, невідомих біографічних фактів, що розкривають драматичні сторінки його життя та долю архіву, а також епістолярію, який охоплює розмаїте листування з респондентами – як однодумцями, так й опонентами. Важливо зазначити, що кожна книга містить і праці сучасних авторів про наукову та епістолярну спадщину мислителя. Як наголошує у вступній статті Ю.Терещенко, «після подій 1917–1921 рр., гострого ідейного протиставлення в українському політикумі всі політичні течії українського руху здавалось звільнились від автономістсько-федералістичного бачення політичної перспективи для України і перейшли на державницькі позиції». Не випадково, що українська політична еміграція й український рух опору в межах СРСР своєю головною метою вважали відновлення національної державності. Утвердження самостійництва в українському русі значною мірою якраз і пов'язане з постаттю В.Липинського, котрий усупереч хитанням лібералів та соціалістів послідовно утверджував ідею незалежної держави. В.Липинський відіграв ключову роль в організаційному та ідейному зміцненні українського консерватизму, що перетворився на доволі потужну політичну силу і пропонував українству не розпалювання міжкласової ворожнечі й боротьбу за реалізацію партійних програм, а досягнення національної консолідації, класового миру, співробітництва у суспільстві (кн.1, с.7).

Багатогранна спадщина В.Липинського тривалий час була фактично недоступна читачам підрадянської України. Тільки із західних радіостанцій українці дізнавалися про видані в повоєнний період зусиллями Східноєвропейського дослідного інституту імені В.Липинського важливі історичні праці «Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького» (за ред. Л.Біласа; Філадельфія, 1980 р.), «Україна на переломі 1657–1659: замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті» (за ред. Л.Біласа; Філадельфія, 1991 р.) та політичний трактат «Листи до братів-хліборобів: Про ідею й організацію українського монархізму» (за ред. Я.Пеленського; Київ, Філадельфія, 1995 р.). У серії «Архів» вийшли друком «Листи Дмитра Дорошенка до В'ячеслава Липинського» (за ред. І.Коровицького; Філадельфія, 1973 р.) та «Листи Осипа Назарука до В'ячеслава Липинського» (за ред. І.Лисяка-Рудницького; Філадельфія, 1976 р.). На початку 2000-х рр. побачив світ перший том «Листування А–Ж» В.Липинського (за ред. Р.Залуцького та Х.Пеленської; Київ, Філадельфія, 2003 р.). Деякі публіцистичні праці мислителя разом зі спогадами про нього та аналітичними статтями (зокрема Л.Біласа, Є.Зиблікевича, Я.Пеленського, Є.Пизюра) було опубліковано у збірнику «The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns'kyj», підготовленому спільно з Українським науковим інститутом Гарвардського університету (за ред. Я.Пеленського; Кембридж, 1987 р.).

Більшість праць В.Липинського друкувалися переважно за кордоном. Лише впродовж 1991–2015 рр. в Україні було видано обмеженим накладом ґрунтовні студії визначного мислителя: «Листи до братів-хліборобів», «Релігія і церква в історії України». У 2015 р. побачив світ перший том його суспільно-політичних творів за 1908–1917 рр. (за ред. І.Гирича, О.Проценка).

У процесі дослідження наукової спадщини В.Липинського із залученням нових архівних джерел Т.Осташко й Ю.Терещенко дійшли висновку про необхідність якомога повнішого видання доробку, без купюр і скорочень. Перші результати їхньої копіткої роботи з рукописами й документами було досягнуто 2010 р., коли світ побачила кн.1 проекту. До неї ввійшли публіцистичні праці вченого різних років, які вже стали бібліографічною рідкістю: «Другий акт», «Дорогі друзі», «Трагедія українського Санчо Панчо (Із записної книжки емігранта)», «Братерська сповідь (У перші роковини Ради присяжних Українського союзу гетьманців-державників)», «Націоналізм, патріотизм і шовінізм (Лист до Б.Шемета 12.12.1925 р.)», «Хам і Яфет (З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р.)» та ін.

Публікація праць В.Липинського органічно доповнювалася статтями і спогадами відомих суспільствознавців, учасників українського гетьманського руху. Це дало змогу краще зрозуміти вплив мислителя на суспільно-політичну думку міжвоєнної доби, глибше осягнути ту громадську й культурну атмосферу, в якій він жив і працював. Зокрема історик Д.Дорошенко, аналізуючи процес самоствердження В.Липинського як науковця та громадсько-політичного діяча, відзначав, що він «ще на шкільній лаві зробив те, що Антонович зробив уже будучи студентом університету» (кн.1). Ішлося про повернення шляхетської верстви до українського загалу та участі її в національному русі.

Заслужують на увагу спогади про В.Липинського, що ввійшли до кн.3, де наводиться ціла низка маловідомих фактів з його біографії. Враженнями про роки молодості майбутнього вченого поділилася Н.Полонська-Василенко («З молодих років Вячеслава Липинського»), а продовжили їх С.Драгоманов («Спогади про В'ячеслава Липинського»), Д.Дорошенко («З-перед тридцяти літ (До історії заснування "Przeglądu Krajowego" в Києві)'), Б.Лепкий («Моя перша зустріч з Липинським»), Р.Метик («Мое знаомство і переписка з В.К.Липинським»), Л.-Р.Лепкий («Дещо з причинків до біографії Вячеслава Липинського»). Один з учнів В.Липинського – М.Базилевський згадував його лекції в період свого навчання в Українському науковому інституті (Берлін) 1926–1927 рр. («В'ячеслав Липинський: Із циклу "На грані двох епох"»).

З інтересом читаються спомини близьких родичів В.Липинського: сестри Ванди Змієвської та племінника Яна. Спираючись на них, на маловідомі архівні джерела та біографічні записки самого вченого, Т.Осташко підготувала дослідження «Рід і родина В'ячеслава Липинського», опубліковане у кн.5. Воно суттєво доповнює й систематизує життєпис громадсько-політичного діяча, висвітлює вплив родинного оточення на формування його національного самоусвідомлення на шляху до політичного українства.

Не можна оминати статті сучасних дослідників К.Галушка (кн.1), в якій проаналізовано європейський контекст соціально-політичних ідей В.Липинського, та В.Масненка (кн.2), присвячену націоналістичній концепції вченого. У такий спосіб упорядники прагнули всебічно представити нинішній стан вивчення ідеології українського консерватизму, його взаємозв'язок із загальноєвропейським досвідом націє- та державотворення.

Оприлюднені у виданні матеріали наочно свідчать, що сучасники В.Липинського високо оцінювали його громадсько-політичну та наукову діяльність. «Це людина справді не щоденна і, на мою думку, після М.Грушевського це найталановитіший наш публіцист», – писав Є.Чикаленко (кн.3). І це справедливо, адже саме В.Липинський чимало зробив для переоцінки й усвідомлення причин невдач та поразок українців у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. Він уважав, що головними завданнями політиків є послідовне формування прагнення до української держави й усвідомлення причин, «що не дали їй в протязі 1000 літ здійснитись». «Ми знаємо, – писав В.Липинський, – що первородним гріхом українців єсть ідейний хаос в політиці і брак організаційної дисципліни». Нездатність народних мас до самоорганізації вбачав у пасивності проводу – «національної аристократії». Упорядники акцентують увагу на тому, що однією з головних засад, на яких будувалася соціально-політична теорія В.Липинського, був територіальний патріотизм. На його переконання, українським є й повинно бути «все, що осіло» в Україні, без огляду на етнічне чи культурне походження, «расову» або «ідеологічну» генеалогію. На актуальності цих аспектів концепції В.Липинського у сучасних умовах і наголошують як упорядники, так і автори статей, представлених у кожній книжці видавничого проекту.

Зокрема Ю.Терещенко у змістовних та аналітичних працях «Династичний принцип влади і національна консолідація в добу Хмельниччини в

оцінці В.Липинського» (кн.1), «Україна і Англія в класократичній концепції В'ячеслава Липинського» (кн.2.), «Проблема європеїзації козацької державності в «Україні на переломі» В'ячеслава Липинського» (кн.3), «Україна і європейський історичний контекст у «Листах до братів-хліборобів» В'ячеслава Липинського» (кн.4), «Релігія і церква в листуванні В'ячеслава Липинського» (кн.5) особливу увагу звертає на державницьку концепцію мислителя, фундамент якої заклали ранні та й пізніші наукові дослідження, присвячені добі козаччини. Саме козацько-гетьманський період української історії найбільше цікавив його як символ державницьких починань та реалізації державної традиції. Причому у центрі досліджень, на відміну від народницької історіографії, був не народ-маса, а провідна верства-еліта. Тому національній еліті В.Липинський відводив місце вирішального чинника державотворення. На думку історика, власне, діяльність козацької еліти, до якої влилися найактивніші елементи української шляхти, уможливила постання самостійної держави під проводом Б.Хмельницького, що продовжила традицію державності, перервану після княжих часів. Послідовниками цієї концепції В.Липинського-вченого стали знані історики Д.Дорошенко, В.Залозецький, Б.Крупницький, В.Кучабський, Д.Оляничин, Н.Полонська-Василенко, В.Гришко та ін.

Цілком виправданим видається включення до видання великого масиву епістолярної спадщини В.Липинського. Упорядники зазначають, що переважна більшість його листів (близько 3000 од.) зберігається в архівах Української греко-католицької церкви в Римі та СЄДІ імені В.Липинського у Філадельфії. Водночас значний пласт епістолярію міститься в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Центральному державному історичному архіві України у м. Львів, Інституті рукопису НБУ імені В.Вернадського, у відділах рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В.Стефаника й Інституту літератури імені Т.Шевченка НАН України. Упорядники враховували, що епістолярій В.Липинського було лише частково опубліковано 2003 р. в т.1 «Листування» (від «А» до «Ж», за ред. Р.Залуцького, Х.Пеленської), до якого ввійшли листи до Д.Антоновича, О.Барвінського, Б.Грінченка, М.Грушевського, Д.Дорошенка та інших респондентів, а також що окремі групи листів час від часу оприлюднювали зарубіжні й вітчизняні історики¹, а тому намагалися заповнити наявні прогалини.

Цілком доречним стало те, що, окрім опрацювання та коментування епістолярію В.Липинського (кн.2–5), Т.Осташко презентувала серію статей, в яких проаналізовано історію і стан збереження архіву вченого, повноту його

¹ Див., напр.: В'ячеслав Липинський: З епістолярної спадщини (Листи до Д.Дорошенка, І.Кревецького, Р.Метика, О.Назарука і С.Шелухина) / Упор. Т.Осташко, Ю.Терещенко. – К., 1996; Листи В'ячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921–1930) / Упор. М.Дядюк. – Л., 2004; *Сварник Г.* Листи В'ячеслава Липинського до Ярослава Окуневського // *Сучасність*. – 1992. – №5. – С.80–86; Листи В'ячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921–1930) / Упор. М.Дядюк. – Л., 2004; *Sydorczuk-Potulnyčka T.* Listy Wiaczesława Lipińskiego do Andrija Szeptyckiego w okresie ukazywania się «Przeglądu Krajowego» // *Над Дніпром і Віслою: Україна і Польща в європейському вимірі – минуле і сучасність*. – Вип.2/3. – К.; Торунь, 2003–2004. – С.132–141; Листи В'ячеслава Липинського до Євгена Чикаленка (1909–1918 роки) // *Український археографічний щорічник*. – Вип.12. – К., 2007. – С.503.

дослідження та основні теми листування з громадсько-політичними, релігійними, культурними діячами. Зокрема у статтях «Пореволюційна діяльність В'ячеслава Липинського на сторінках його приватного листування» (кн.2), «В'ячеслав Липинський і Євген Чикаленко: діалог про майбутнє України» (кн.3), «Євген Зиблікевич і Роман Залуцький: під омофором В'ячеслава Липинського» (кн.4) Т.Осташко справедливо наголошує, що через важку хворобу, не маючи змоги подорожувати й особисто контактувати з діячами гетьманського руху та його центром, В.Липинський вів активне листування, а мережа його респондентів охоплювала Європу, Північну Америку. Можна солідаризуватися з Т.Осташко, що саме епістолярій відігравав своєрідну роль координатора роботи гетьманських структур. За її словами, листи В.Липинського містять широкий спектр відомостей, які проливають світло на процес формування основних принципів утілення концепції консерватизму, розуміння ідеологічних засад діяльності гетьманських інститутів, функціонування організацій на місцях, їх фінансування, форми агітаційно-пропагандистської роботи, просвітницької, пресової діяльності тощо.

Підсумовуючи висловлені міркування щодо унікальності видавничого проекту «В'ячеслав Липинський та його доба», слід ще раз зазначити, що понад 3600 сторінок п'ятитомника переконливо засвідчують, по-перше, інтелектуальну велич ученого, його вагомий внесок у дослідження історії України, національної державності, теорії нації, націєтворення, патріотизму й цивілізації. Більшість теоретичних положень В.Липинського витримали екзамен епохи і не втратили своєї актуальності сьогодні. Він незручний для багатьох нинішніх політиків олігархічного штибу, оскільки його ідеї, висловлені, зокрема, у «Листах до братів-хліборобів», здатні відкрити народові очі на маргінальність, популізм, шахрайство, корупцію, зловживання владою цих «діячів». В умовах російської агресії й так званої гібридної війни дуже своєчасно звучать слова В.Липинського: «Патріотизм, на якому будуються держави і нації, – це віра, це спокій душі, а не бізнес з надією на «добрі проценти», і не акторство з надією на оплески і дарунки юрби»². По-друге, видання розкрило потужний потенціал архівних фондів, рукописних і бібліотечних колекцій українських еміграційних наукових інституцій, які потребують подальшого дослідження й актуалізації, дедалі ширшого залучення їх інформаційних ресурсів до наукових студій. Ось чому слід сподіватися, що пошук невідомої досі спадщини В.Липинського триватиме. І, по-третє, вражає подиву гідна праця ініціаторів та впорядників видання – істориків Юрія Терещенка й Тетяни Осташко. Вони поставили за обов'язок свого життя продовжити напрацювання попередників і довести до кінця насправді велику справу – в якомога повнішому обсязі повернути Україні неоціненної ваги спадщину В'ячеслава Липинського в ім'я самоствердження держави та нації.

Я.С.Калакура (Київ)

² Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму / За ред. Я.Пеленського. – К.; Філадельфія, 1995. – С.364.